

VIERING DOOPSGEZINDE GEMEENTEN DRACHTEN-URETERP en LEEUWARDEN

2 mei 2021

Thema: DICHTER BIJ VRIJHEID

leiding: Roelof Akse en Jehannes Regnerus
muzikale begeleiding: Meinard Wendelaar Bonga (trekzak) en
Rein Albert Ferwerda (piano)
zang: Arjen Veenhuizen
gedicht: Chiara Comello

locaties: *bij het monument ter nagedachtenis aan tien
Groningse verzetsmensen, aan de Nije Drintse Wei
bij Bakkeveen/Allardsoog
* in de Vermaning te Drachten, Zuiderbuurt 26/28

BIJ HET VERZETSMONUMENT

LEGGEN VAN BLOEMEN

WE BEGROETEN DE MORGEN door te LUISTEREN NAAR
'Dit is in moarntiid as oait de earste' (Lieteboek, liet 216)

- 1 Dit is in moarntiid as oait de earste.
't Liet fan 'e klyster makket God grut.
Tank foar it sjongen, tank foar de moarntiid,
beide ûntspringe nij oan it wurd.

- 2   Dauwe_oer de ierde, sinne fan boppen,
      hearlike hôftún, rook fan alear.
      Tank foar de beammen, blommen en fruchten,
      al wa't hjir omrint, moetet de Hear.

- 3   Dei fan myn libben, ljocht foar myn eagen,
      ljocht dat al fonkele dêr't Eden lei.
      Priizgje_yn 'e moarntiid God foar syn skepping,
      priizgje bliermoedich syn nije dei.

WELKOM / bomen waren getuigen, bomen zijn getuigen ...

“Zusters, broeders, vrienden van de doopsgezinde gemeenten Drachten-Ureterp en Leeuwarden. Van harte welkom in ... tja, waar hebben die drie mannen – voor de camera van Appie – u vanmorgen naar toegebracht?

Wij verwelkomen u in een bosperceeltje enkele kilometers ten oosten van Bakkeveen.

Uh, waarom zijn we vandaag hier beland? Het is vandaag 2 mei. Nog twee dagen en we gedenken en herdenken al die vrouwen, mannen, kinderen, homoseksuelen, joden, Roma, Sinti, enzovoort, enzovoort, die de oorlog van 1940-1945 niet hebben overleefd. Eén van die miljoenen slachtoffers van het moorddadige naziregime was Hendrik Nicolaas Werkman. Hij werd, met nog negen andere Groninger verzetsmensen in de vroege ochtend van 10 april 1945 op deze plek geëxecuteerd. De tien mannen, met bewakers en de beul, hebben ditzelfde zandpad gelopen. Getuigen waren er niet, oh ja, toch wel! De bomen waren getuigen.

Bomen kunnen wel honderd jaar en meer worden en zijn in hun leven getuige van heel veel gebeurtenissen: huppelende kinderen in het park, verliefde stelletjes op de bankjes daar beneden hun bladerdak. Getuige van alledaagse vrolijke dingen, maar ook van de meest verschrikkelijke, zoals de executie alhier, 76 jaar geleden. En nu, anno 2021, zijn bomen getuige van oorlogsdaden, van genocide of hoe je al die verschrikkelijke uitingen van misdadige regimes ook maar noemt. In het oosten van Oekraïne, in Tigray, in het noorden van Ethiopië, in Xinjiang.”

DE KUNSTENAAR – DE VERZETSSTRIJDER – DE DICHTERES

Hendrik Werkman was één van de leden van de Groninger kunstenaarskring *De Ploeg*. Werkman was een romanticus, een dromer. De verschrikkingen van de oorlog deden hem dromen over een paradijselijk eiland, vrouweiland, waarheen hij vlucht ‘omdat het op deze wereld haast niet meer uit te houden is’ – dit schrijft hij in een brief gedateerd 15 juli 1942.

Werkman werd in de oorlogsjaren geïnspireerd door opdrachten van de clandestiene uitgeverij *De Blauwe Schuit*, die drukwerk voor het Groninger verzet verzorgde. Hendrik Werkman werd dus een soort van huisdrukker voor het verzet. In februari 1941 kreeg Werkman van een vriend *Die Legende des Baalschem* te lezen. De verhalen over rabbi Baalschem Tov 'pakten' hem onmiddellijk. Tussen juni 1941 en december 1943 ontwierp en drukte hij twee portefeuilles *Chassidische Legendes*. Twintig illustraties, 'druksels' noemde hij ze.

Het is een enorme creatieve klus geweest. Ettelijke tienduizenden handelingen waren nodig om de oplage van twintig exemplaren te produceren en te drukken. Het was voor Werkman niet alleen maar een creatief proces, hij beschouwde de 'druksels' als een monument van geestelijk verzet, als een openlijk beleden solidariteit met de joodse landgenoten. Een kleine uitstalling van deze 'druksels' ziet u later nog in de Drachtster Vermaning.

Dit alles bleef niet onopgemerkt bij de *Sicherheitsdienst*, de SD, die in Groningen een waar schrikbewind uitvoerde. Werkman werd in februari 1945 gearresteerd en vastgezet in het beruchte *Scholtenshuis*, aan de Grote Markt te Groningen.

Drie dagen voor de bevrijding van de stad werd hij op deze plek, aan de Drintse Nije Wei, gefusilleerd.

Hendrik Nicolaas Werkman, een verzetsstrijder? Hij pleegde geen overvallen op distributiekantoren van bonkaarten, hij bevrijdde geen gevangenen uit nazikerkers, hij legde geen foute Nederlanders om. Hij verzorgde zo nu en dan drukwerk voor het Groninger verzet.

Wat SD-ers tot razernij bracht was, dat ze bij een huiszoeking in Werkman's woning in zijn boekenkast meerdere werken van Dostojevski zagen staan. Hun conclusie: Werkman, een gevaarlijke communist. En dan al die 'entartete Kunst' die ze in zijn atelier aantreffen ...

Werkman's doodvonnis werd waarschijnlijk bezegeld door de vondst van de 'druksels', de *Chassidische Legendes*. Conclusie: Werkman, een geniepige jodenvriend.

Hendrik Werkman, door tijdgenoten gekarakteriseerd als een zachtmoedig man. Met een grote liefde voor kunst, literatuur, poëzie. Hij zou zeker de gedichten van de Chinese Wu Mei hebben gewaardeerd.

GEDICHT: 'Vrijheid' (van Wu Mei – een dichteres uit China die getuige was het bloedbad op het Plein van de Hemelse Vrede, Peking, d.d. 4 juni 1989)

*Vrijheid kent geen enkel misdrijf,
zoekt geen ruzie, slaat geen wond,
pleegt geen echtbreuk, zet geen val,
is nooit schuldig aan bedrog.*

*Vrijheid kent geen schuld, geen schande,
maakt geen aanspraak op excuus,
kent noch schaamte, noch berouw,
doet zich nooit als ander voor.*

*Vrijheid is je stille adem,
is je almaar fluisterend bloed,
is je voet die bodem zoekt
waar de grond is weggeslagen.*

MUZIEK (trekzak) 'Absent Friends', comp. Keith Hancock

IN DE DRACHTSTER VERMANING

AANSTEKEN VAN DE KAARS

*Steek een kaars aan in het duister,
laat het licht zijn in je hart.
Maak je handen niet tot vuisten,
streel maar zacht wat is verhard.*

*Steek een kaars aan in het duister,
en zaai vrede waar je gaat.
Strek je armen uit en luister,
naar de mens die naast je staat.*

*Steek een kaars aan in het duister,
eer wat kwetsbaar is en klein.
Ga geduldig tot het uiterst.
Laat waar jij bent liefde zijn.*

(Hein Stufkens)

INKEER MET MUZIEK improvisatie bij de filmmuziek bij *Schindler's List*,
comp. John Williams

GEBED – ter bemoediging

Duisternis, oorlog,
geweld, moord
O God,
U lijkt zo ver weg
ongemerkt
bent u altijd
dichtbij
door uw verbondenheid
Laat ons
gevoelig worden
voor uw nabijheid
stem ons af
op uw stem

Armoede, honger,
klimaatcrisis
O God,
U lijkt zo onzichtbaar
voor onze ogen
maar wij vermoeden
en geloven
dat u ons draagt
O God,
laat dit vermoeden,
ja, dit geloven
vandaag
in ons opkomen
door de bemoediging
van uw Woord
door uw Aanwezigheid

Amen

CHASSIDISCHE LEGENDE: 'De sabbat der eenvoudigen'

(letterlijk overgenomen uit: *Chassidische Legenden. Verbeeld door H.N. Werkman* (teksten van F.R.A. Henkels), Groningen 1987.

'Op een Vrijdagavond lacht op eens de Baalschem luid, en nog eens, en nog eens. Als het Sabbat geworden is, vragen zijn vrienden hem waarom hij heeft gelachen. En dit is de geschiedenis ervan: - er is een Jood in een ander stadje, die vroeger in goeden doen was en toen steeds zorgvuldig den heiligen Sabbat eerde en zijn vrouw elke week tijdig de inkoop voor een waardige viering ervan liet doen. Maar toen hij ouder werd, kwamen ook de armoede en het gebrek. En op den vooravond van dezen Sabbat hadden ze niets meer in huis. De man verbood zijn vrouw om de hulp van anderen te vragen en ging naar de synagoge, diepbedroefd dat zij straks voor de eerste maal in hun leven den Sabbat niet zouden kunnen vieren gelijk het behoort. Hij komt terug van het gebed en vindt tot zijn verwondering spijs en drank op tafel, en de Sabbatsluchter brandende. Toorn welt in zijn hart op, omdat hij denkt dat zijn vrouw toch gehandeld heeft tegen zijn uitdrukkelijk verbod en hun nood aan anderen heeft geklaagd. Maar hij houdt zich in, omdat het immers Sabbat is, en spreekt den zegen over den wijn. Dan vertelt zijn vrouw hem, dat zij bij het opruimen van de kamer, toen hij weg was, in een oude kist een reeds lang vergeten kleedingstuk heeft gevonden, versierd met knopen van goud- en zilverfiligrainwerk. Verheugd heeft ze de knopen naar den goudsmid gebracht en voor het geld al het noodige voor den Sabbat, en zelfs nog iets meer, kunnen kopen. Tranen van

vreugde springen den man in den oogen als hij dit hoort, hij dankt God en ziet dan ook de vreugde stralen op het goede oude gezicht van zijn vrouw, het wordt hem warm om het hart en hij pakt haar beet en danst met haar door de kamer. Dan eten ze de soep, steeds dieper wordt het besef van dankbaarheid, - en weer maken ze een dansje. En als de toespits gegeten is dansen ze ten derden male, omdat hun hulp van God en niet van menschen gekomen is. – De Sabbat der eenvoudigen van hart! De meester voegt aan zijn vertelling toe, dat de hemelsche dans der engelen zich gepaard heeft aan den dans van deze twee, die geheel en al blij in God waren.'

GEDICHT Chiara

VRIJHEID VOOR MIJ

Ik ben Chiara Comello,
en nog maar 21 jaren jong,
opgegroeid in vrijheid,
waarin niemand mij iets dwong.
Zelf gekozen welke studie ik wilde doen
en ging in 2017 werken op Vlieland,
in een strandpaviljoen.

Vrijheid betekent **voor mij**,
je eigen keuzes mogen maken
in een land waarin ik mag
demonstreren en mag staken.

Vrijheid voor mij
Vele weken, tot maanden per jaar
werk ik op Vlieland.
Activiteiten en bruiloften
begeleiden op het strand,
heel anders dan de vorige
generaties Comello, in een fotozaak.
Maar oh, wat zijn ze trots op
wat ik van mijn leven maak.

Je eigen keuzes mogen maken,
dat betekent **vrijheid voor mij**.
Jezelf ontplooien in
de bestaande maatschappij.

Vrijheid voor mij, vrijheid voor jou,
vrijheid voor jullie, vrijheid voor iedereen.
Dichter bij vrijheid!

INKEER MET ENKELE MOMENTEN VAN STILTE

UIT DE BIJBEL: Jesaja 32, 1-8, NBV

ZANG 'Voor hen die ons regeren' (NLB, lied 994, verzen 1, 2 en 4)

1 Voor hen die ons re - ge - ren,
de hoof - den van het land,
bid - den wij God de He - re
om oot - moed en ver - stand,
dat zij be - wa - ren hecht en recht
al de ge - tui - ge - nis - sen,
die ons zijn aan - ge - zegd.

2. De sterken, die bewaken
de wegen met hun woord:
dat zij ook zullen dragen
de zwakken in de poort,
want hoofd en lichaam zijn in pijn
en niemand wordt behouden,
als dié verlaten zijn!

4. O God, Gij moet regeren
tegen het onverstand:
wij dienen vele heren
tot schade van het land.
Gij zijt genade, uw bevel
doet leven en vergeven,
o God van Israël!

ENKELE WOORDEN OM OVER NA TE DENKEN ...

ZANG 'In de veelheid van geluiden' (NLB 283, verzen 1, 2, 4 en 5)

1. In de veelheid van geluiden,
in het stormen van de tijd,
zoeken wij het zachte suizen
van het woord, dat ons verblijdt.

2. En van overal gekomen,
drinkend uit de ene bron,
bidden wij om nieuwe dromen,
richten wij ons naar de zon.

4. Laat uw dauw van vrede dalen
in de voren van de tijd.
Vat ons samen in de stralen
van uw goedertierenheid.

5. Die ons naam voor naam wilt noemen,
al uw liefde ons besteedt,
zingend zullen wij U roemen
en dit huis juicht met ons mee!

GEBEDEN: VOORBEDEN – IN STILTE – GEZONGEN

‘God schenk ons de kracht’ (NLB, lied 418)

Laten wij bidden
voor al onze medemensen
met wie wij, hoe dan ook, verbonden zijn
voor allen die aan onze zorgen zijn toevertrouwd.

Laat ons bidden
voor alle mensen die door ziekte
afgesloten zijn voor hun omgeving
dat zij Uw nabijheid ervaren,
maar evengoed die van ons.

Laat ons bidden voor een wereld
waarin het waanidee van het recht van de sterkste
uitgebannen wordt
waar voor racisme, antisemitisme, homofobie, vrouwenhaat
geen ruimte meer is.

Laat ons bidden
voor allen, die waar ook ter wereld,
geloven in het evangelie
van vrede en gerechtigheid
geloven in de boodschap van duurzaamheid.

Laat ons bidden
voor alle kerken, moskeeën, synagogen en tempels
dat zij geen zuilen oprichten en
dat zij licht en leven, hoop en vrede brengen in deze wereld.

Wij bidden U tenslotte voor onszelf
dat wij Uw stilte niet ontvluchten
U uitspreken zoals U bent
God van verre God van dichtbij.

Wij bidden nu die woorden, die gedachten die wij het liefst in stilte bij U neerleggen.

1. God, schenk ons de kracht
dicht bij U te blijven,
dan zal ons geen macht
uit elkander drijven.
Zijn wij in U een,
samen op uw wegen
dan wordt ons tot zegen
lachen en geweest.

2. Niemand kan alleen,
Heer, uw zegen dragen;
zegen drijft ons heen
naar wie vrede vragen.
Wat Gij schenkt wordt meer
naar gelang wij delen,
horen, helpen, helen, –
vruchtbaar in de Heer.

3. Vrede, vrede laat
Gij in onze handen,
dat wij die als zaad
dragen door de landen,
zaaiend dag aan dag,
zaaiend in den brede,
totdat in uw vrede
ons hart rusten mag.

4. God, schenk ons de kracht
dicht bij U te blijven,
dan zal ons geen macht
uit elkander drijven.
Zijn wij in U een,
samen op uw wegen
dan wordt ons tot zegen
lachen en geweest.

INKEER MET MUZIEK

AANKONDIGING COLLECTES

DG Leeuwarden: *Blessed Generation* (Kenia) en eigen gemeente

Blessed Generation geeft kinderen in Kenia een thuis en goed onderwijs.
Dankzij de hulpprogramma's van *Blessed Generation* hebben meer dan
achthonderd kwetsbare kinderen in Kenia weer toekomstperspectief.

Bank: NL63INGB0000865678 t.n.v. DG Leeuwarden o.v.v. collecte 2 mei

DG Drachten-Ureterp: *Amnesty International*

Amnesty International is een wereldwijde beweging die de naleving van de
mensenrechten beoogt zoals die zijn vastgelegd in de Universele Verklaring
van de Rechten van de Mens en andere internationale
mensenrechtendocumenten.

Bank: NL53ABNA0485047233 t.n.v. DG Drachten-Ureterp o.v.v. collecte 2 mei

NOCH EFKES ...

*We zullen goed zijn voor elkaar
Daar wordt de wereld beter van
We hoeven niet, we moeten niet
We zullen goed zijn voor elkaar.*

*We zullen omzien naar elkaar
Daar wordt de mensheid beter van
We hoeven niet, we moeten niet
We zullen omzien naar elkaar.*

*We zullen denken aan elkaar
Daar worden mensen beter van
We hoeven niet, we moeten niet
We zullen denken aan elkaar.*

(Ine Verhoeven)

WEGZENDING   'Ga' (NLB, lied 810)   vijfmaal

Ga: tot de einden der aarde,
tot het uiterste,
daar zal liefde zijn: ga.